

Gojko Čelebić, *Barok Crne Gore*, antologija, CID, Narodni muzej, Ministarstvo kulture, Podgorica, 2015. (Saša Brajović)

Antologija Gojka Čelebića *Barok Crne Gore* objavljena je u septembru 2015, u okviru biblioteke *Istorija i civilizacija*. Njen urednik je akademik Dragan Vukčević, a recenzenti su akademik Đorđije Borozan i profesor Aleksandar Čilikov. Objavljena je zajedničkim naporom izdavačke kuće CID, Narodnog muzeja Crne Gore i Ministarstva kulture Crne Gore.

U ovom izuzetnom pregnuću sabrana su tri veka književnosti – od 1500. do 1800. godine, od epohe dinastije Crnojevića do prvih Petrovića – na teritoriji Crne Gore. Na gotovo tri hiljade strana, u tri toma, predstavljena je pismenost ovog perioda. Obuhvaćene su i usmena i vizuelna kultura, čime se ostvaruje celovit pregled stvaralaštva u Crnoj Gori toga doba.

To doba je i pored obimne građe, objavljujane i analizirane, velikim delom ostalo nejasno. Ono je u okvirima nacionalno orijentisanih historiografija, koje su polazile od apsolutne nekompatibilnosti konfesionalno različitih kultura, tumačeno ili kao „postvizantijsko” ili kao „zapadnjačko”. Uz takvo tumačenje išla su i uobičajena negativna poređenja „originalnih” kulturnih struktura i njihovih „kopija”, naravno na štetu „kopija”, odnosno kulturnih i umetničkih idioma stvorenih u sredini koja, prema uzusima nekadašnjih historiografskih disciplina, ne pripada „prvom krugu” evropske civilizacije. Međutim, Čelebić koristi teoretski i metodološki pristup koji polazi od stava da kulture nisu jedinstveni monoliti, već dimanički i međusobno uslovljeni sistemi u procesu stalne transformacije. Kulturni identiteti određenih zajednica ne mogu se posmatrati kao zatvoreni, nepomični, „čisti” fenomeni, i moraju se sagledati u sopstvenom vremenu i prostoru. Zato usredsređenost Čelebića na iskustvo protagonista barokne Crne Gore omogućava izlazak iz formalistički definisanih okvira i otvaranje puta razumevanju istovremenog trajanja i prožimanja tradicija Vizantije i Zapada u Crnoj Gori. Odbacivši pristup zasnovan na pojednostavljenom suprotstavljanju konstruisanih ekstrema, antologičar ističe heteroglosiju, primerenu realnim istorijskim okvirima i činjenicama. Tako se ostvaruje njegov deklarirani cilj: prikazati kompletnu sliku pismenosti Crne Gore od 16. do 19. veka.

„Sloboda” s kojom antologičar nastupa ima uporište u postmodernističkom diskursu i savremenim studijama verbalne i vizuelne

kulture, koje je upoznao tokom školovanja u Crnoj Gori, Novom Sadu, Pragu i u saradnji sa izrazitim predstavnicima jugoslovenske, evropske i svetske misli (knjigu posvećuje nekima od njih, „svojim učiteljima” Slobodanu Tomoviću, Jaroslavu Hornatu, Kazuu Tanaki). „Sloboda” Čelebićevog pristupa uporište ima i u antologičarevom vlastitom književnom promišljanju, pisanju i stvaranju antologija (da pomenemo ovom prilikom samo jednu: *Književnost na tlu Crne Gore od 12. do 19. vijeka*). Poseban oslonac bila mu je sloboda samog baroka.

Barokna književnost, slikarstvo, skulptura... ne žele čitaoca/po- smatrača pravolinijski prevesti od jedne do druge zacrtane tačke, već ga obuhvatiti, uključiti u misaonu igru, podstaći njegovu oštoumnost (*agudeza*). Tako se i čitalac ove antologije kreće kroz zapretni svet barokne književnosti Crne Gore. Istovremeno se upoznaje sa pomorcima i prepisivačima iz manastirskih skriptorija; monasima, nadbiskupima i patrijarsima; herojima i antiherojima; gradskim kapetanima, vladikama i carevima. Nikada se sasvim ne okreće licem ili leđima moru, ni Lovćenu. Nikada nije samo u jednom žanru, već putuje od epa i drame do satire i paskvile. Stalno je između javnih i privatnih svetova, ličnih i kolektivnih sećanja, „malih” i „velih” tema. Tražeći potku koja će ovu knjigu objediniti (prema sopstvenom prizanju „dugo, kao u kakvom tunelu vremena i prostora”), Čelebić se oslonio na omiljenu stilsku figuru ukupne barokne kulture – antitezu. Koristeći antitetičke polove barokne strukture (večnost-smrtnost, duhovnost-materijalnost, svetlo-tamno...) Čelebić stvara sinkretičku antologiju po meri baroknog, a onda i njemu srodnog, našeg vremena.

Tako orkestriranoj strukturi bilo je teško dati jednostavno ime. Izabrani naslov, *Barok Crne Gore*, joj je primeren. U knjizi su se našla dela iz 16. veka, renesansnog stoleća; međutim, zbog velike duhovne krize – protestantske i katoličke reforme, kao i ekonomskih, ratnih, migracionih kriza, ovo doba je zapravo iznedrilo baroknu kulturu 17. veka. U antologiji su i dela iz 18. veka, koji, prema istoriografskim pravilima, više nije barok; ali, samo su veliki kulturni i administrativni centri Evrope imali rokoko, potom prosvetiteljski neoklasicizam, a većina entiteta barok; osim drugih „dugih” stoleća, postoji i „dugi 17. vek”, odnosno „dugi barok”. Zato antologičar ne odvaja književnost ovih vekova, već ih ugrađuje u jednu konceptualnu celinu, samo morfološki različitu, znajući da kategorije koje objedinjuju pojam barok nisu u domenu formalnih karakteristika, već na nivou sadržaja.

Antologija obuhvata teritoriju današnje Crne Gore, ali Crna Gora postoji i u mentalnoj, društvenoj, kulturnoj svesti baroknog doba, sa svojom žižom, „Lovćen-piramidom”, kako piše Kotoranin Ljudevit Paskvalić. Čelebić baroknu Crnu Goru s pravom predstavlja kao laboratoriju (ili, kako je sam naziva, „retortu”, *vas hermeticus*, najvažniju spravu alhemije, okosnice ondašnje nauke) kulturnih susreta i nadmetanja različitih sistema poetika, tekstova, slika. Uvek

na periferiji, ali uvek važna – Vizantiji i, potom Otomanskom carstvu, kao i Veneciji, Istoku i Zapadu, Crna Gora obuhvata sve slojeve novovekovne evropske kulture. Svi ti stratumi ugradili su se u Crnu Goru i stvorili njen identitet koji se mora razumeti „sinkertički, nipošto kroz prizmu apodiktičke prednosti jednog nad drugim”.

Pismenost barokne Crne Gore, kako ističe antologičar, počiva na tri stožera: epici na narodnom jeziku; manuskriptske literature koju stvaraju rukopisci 16. i 17. veka na staroslovenskom jeziku; bokeljske književnosti pisane na latinskom, italijanskom i *slovenskom* (kako su ga zvali bokeljski pisci) jeziku. Među autorima iz sva tri polja vlada jednakost. Oslanjajući se na hermeneutički metod izučavanja i interpretacije tekstova – višesmislenih, punih metafora i alegorija, i prateći njihovo polivalentno poreklo i značenje, Čelebić pronalazi kohezivnu nit koja ih povezuje, upretna oko suživota crkvenoslovenskog i novog narodnog, *slovenskog* jezika.

I autorstvo antologije je polifono: zastupljeni su stvaraoci od 1500. do 1800. godine (Ljudevit Paskvalić, Jeronim Pima, Božidar Vuković Podgoričanin, Gavriilo Trojičanin – jedan od glavnih junaka antologije, Romul Cetinjski, Đorđe Bizanti, Marijan Bolica, Timotej Cizila, Venijamin Crnorizac, Avakum Cetinjski, Vicko Bolica Kokoljić, Andrija Zmajević – jedan od najzastupljenijih pisaca u antologiji, Dimitrije Dijak, Vicko Bujović, Danilo Petrović Njegoš, Ivan Krušala, Vasilije Petrović Njegoš, Ivan Antun Nenadić, Antun Kojović, Stefan Zanović...); jugoslovenski analitičari iz 20. veka (Stjepčević, Luković, Milović, Brajković, Milošević, Kovijanić, Pantić, Pavić, Mano-Zisi, Popović, Ostojić, Kalezić, Mijušković, Mijović, Prijatelj, Medaković, Vujičić, Medenica, Radulović-Vulić, Ivanišević-Vujošević, Skovran...), kao i oni koji pišu danas (Kilibarda, Pižurica, Mihaliček, Čilikov, Radojičić, Šimunković, Brajović, Mažibradić, Skoko, Lalošević...); tu su i evropski i svetski naučnici i njihove analize baroknih fenomena (Bahtin, Maravall, Baumer, Lambert, Villari, Segel, Diaz).

Posebno autorstvo je ono samog antologičara: on je autor predgovora u svakom od tri toma, kao i predgovora za tekst svakog pisca iz barokne epohe; autor je i nekoliko tekstova u sva tri toma knjige. Njegova odgovornost za određivanje profila knjige i način percepcije ondašnjeg umetničkog iskustva time je posebno i jasno istaknuta. Čelebić svojim autorstvom, kako sam ističe, „vraća dug” baroknim stvaraocima, kojima se do sada retko odavalo poštovanje za kreaciju kulturnog identiteta Crne Gore.

Oslonjen na domete velikih prethodnika, Čelebić otkriva do sada nedosegnute slojeve u tekstovima bokeljskih književnika, prožetim uticajima italijanske renesansne i barokne književnosti. Posebnu pažnju posvećuje tzv. manuskriptske tekstualnosti koju stvaraju tzv. minorni pisci, odnosno prepisivači iz Cetinjskog manastira, kao i manastira u dolinama Morače, Pive, Tare i Lima. Oni, pritisnuti nevoljama, ali relativno slobodni u organizaciji svog života i domena, svakako slobodniji od mnogih ondašnjih (i današnjih) ljudi,

pišu proročke tekstove, eshatološka očekivanja, iščitavaju predznake *dies irae* u apokaliptički intoniranim tekstovima i podstiču na pokoru, ličnu i kolektivnu. Sagledani su kao „ostrvca pismenosti”, povučeni u duboku senku, ali trajni i spremni na duboku žanrovsku preobrazbu. Pošto, kako kaže Čelebić, anonimnost nije bezautorsko, već netipično autorsko stanje, on mnoge bezimene pisce, u dosadašnjim hrestomatijama nazivane *Anonim*, krsti novim imenima koja im daju jače konture identiteta. Naziva ih ili prema žanru: *Počasnica*, *Komik*, *od Plača*, *Dramaturg*, aristofansovski *Batrahomiomah*; po toponimu ili imenu manastira u čijem skriptorijumu stvaraju: *Lovčenski*, *Bokelj*, *Primorac*, *Rišnjanka*, *Cetinjski*, *iz Bliskove*, *Morački*. Neki od pisaca dobili su nova imena: Draško Popović postaje Draško od Mletaka. Neki slikari, poput Popa Strahinje, dobili su status pisca, jer slikar toga doba nije odvojen od pismenosti, makar i samo zbog jedne rečenice koju je za sobom ostavio. Antologičara interesuju svi oni, kao pojedinci, ali ga najviše zanima sistem koji tvore i, naročito, kako taj sistem radi.

Da bi pojasnio funkcionisanje tog sistema, Čelebić formira devet poglavlja, po tri u svakom od tri toma. Svako poglavlje postavlja kao otvorenu formu, omeđenu samo konturama, jer ne oseća da postoje čvrste i stabilne granice među njima. Poglavlja formira tematski, određujući ih prema književnom i žanrovskom tonu. Svako od njih počiva na unutarnoj koherentnosti, koja se gradi poput „privlačenja snopova svetla oko glavne ose: oko jedne riječi”.

U uvodu u svako poglavlje antologičar upoznaje čitaoca sa biografijom i bibliografijom autora, kao i sa mestom gde se nalaze originalni i prepisi tekstova, ko ih je „otkrio”, preveo, tumačio... Objasnjava književne principe epohe kojima su po karakteru bliski. Veliku pažnju posvećuje fenomenu autorstva i originalnosti ondašnjeg (a ne, kako se obično čini, našeg) vremena. Naročito ga obuzima tema egzila, kao i problem žanrovskog osamostaljenja i opredeljenja. Pošto je antologija u velikom opsegu posvećena jeziku, Čelebić se bavi pitanjima rođenja, života i smrti jezika, redakcijama, ritmom, bojom i zvukom izgovorene i napisane reči.

Prvo poglavlje, „Barok van baroka” metafora je za „vanbaroknu kulturu”, odnosno tekstualnost nastalu pre samog baroka, duboko prožetu vizantijskom tradicijom. Time se potcrtava jedna od glavnih karakteristika ukupne barokne kulture – uporište u prethodnoj hrišćanskoj tradiciji koja je velikim delom sačuvana u vizantijskoj kulturi. Ovo poglavlje otvara Božidar Vuković Podgoričanin svojim pogovorom u liturgijaru koji je štampao u Veneciji. Odmah nakon ovog izuzetnog stvaraoca, s kojim u crnogorsku književnost utiče novi medij štampe i tema egzila, tekst je iz 20. veka, Jevta Milovića, koji je u Beču pronašao, i potom objavio, odluku kancelarije cara Karla V da se Vukoviću dodeli titula plemića. Ovim primerom je pomenuta autorska polifonija, srž antologije, objašnjena.

Nakon niza autora stiže se do drugog poglavlja, „Okean baroka”. Metafora mora, omiljena u baroknoj verbalnoj i vizuelnoj kul-

turi, ukazuje na mnoge osobine toga doba, a posebno na onu koju danas nazivamo kosmopolitizam, a nekada se tumačila kao univerzalnost – sposobnost kretanja, odlaska u nepoznato, obuhvatanja različitog, prilagodljivost novom i drugačijem. Zato je ovaj naslov prikladan za tekstove koji predstavljaju uzani prostor Crne Gore urojen u beskrajne i prepletene svetove vizantijske i latinske kulture.

U trećem poglavlju „Nebo” predstavljena su pisanja o veri, a time i o nadi i o hrišćanskoj ljubavi, pobožnosti, odnosu prema Bogu i pokoravanju Božijoj volji. Nedeljivost manuskriptskog i oralnog, fresaka i oltarskih slika, istočnih i zapadnih uticaja, na kojoj se inspisitra u svakom poglavlju, u „Nebu” je izrazita.

Drugi tom počinje četvrtim poglavljem, „Textus privatus”. Privatna tekstualnost 16, 17. i 18. veka je bila jedna od osnovnih inspiracija antologičara. Ona je „konceptualna tekstura” arhitekture čitave antologije koja teži sinkretizaciji Vizantije i Zapada na prostoru Crne Gore. U ovom poglavlju preko pisama – privatnih, poslovnih, obaveštajnih, političkih, koje pišu pomorci, hajduci, pisci libreta za opere, vladari, otete ili oslobođene žene, pirati – čitalac se upoznaje sa ličnim odnosom baroknih ljudi prema tekstu, korespondenciji, sebi samom i svojim okvirima. „Teret i slast” intime otvara izuzetni testament Đurađa Crnojevića, s pravom tretiran kao književni dokument, pun bola zbog rastanka, emigracije, nestanka; njegova završnica, poruka ženi Izabeti da joj niko „ne može tražiti raučun” o onome što jeste, ili nije „uradila dobro ili loše”, jedan je od najizuzetnijih iskaza rodničkih odnosa u ondašnjoj Evropi.

U petom poglavlju „Fantastika” sabrana je barokna opsesija čudesima, nadnaravnim, onostranim. Glavni junaci crnogorske barokne *meraviglie* su Timotej Cizila, Gavriilo Trojičanin, Andrija Zmajević – u doktrinama svojih crkava utemeljeni pisci, ali sa izrazitom fantastičnom žicom, ponekad sakrivenom, ponekad izravnom, punom folklorne i karnevalske atmosfere i do tada neviđenog kombinovanja žanrova.

„Smijeh” je šesto poglavlje koje obuhvata „smjehovnu zonu” baroka u Crnoj Gori. Ono savremenom čitaocu saopštava čemu su se i zašto smejali barokni ratnici, sveštenici, hajduci, ribari, učenjaci, obični ljudi... Ta duhovna/duhovita zona je oblast prosvetljenosti i osvetljenosti, kako svedoči niz tekstova koje je sabrao antologičar. „Draško od Mletaka”, koji je bio prvo književni lik, tek potom pisac, zbog svojih je pisama prožetih humorom i apsurdom („tu ga je našao Njegoš”), jedan od njenih glavnih junaka.

Treći tom otvara sedmo poglavlje, svojevrsna suprotnost prethodnom, nazvano „Barok i smrt”. Bez prikaza smrti u verbalnoj i vizuelnoj kulturi nema razumevanja ni jedne epohe, pa ni, ili, pravilnije rečeno, pogotovo ne barokne. Barokna izrazit *ars bene moriendi* snažno je obojila pisanja autora na teritoriji Crne Gore. Teme bojeva, zemljotresa i drugih prirodnih katastrofa, gladi, brodoloma, plakanja i bugarenja nad mrtvim, funerarnih običaja i sve ono što se odnosi na smrt čoveka sabrano je u ovoj celini. Ona, međutim,

obuhvata i jednu smrt snažniju od smrti pojedinca – smrt jezika, odnosno gašenje staroslovenskog jezika.

U osmom poglavlju „Žena” su tekstovi o ženama koje pišu muškarci. Žena je objekat ljubavi, neljubavi, mržnje, strasti duše i tela. U sabranim tekstovima žena je prizma kroz koju barokni muškarac vidi sopstveni smisao postojanja. Međutim, zahvaljujući redaktoru *Ženidbe Maksima Crnojevića*, Starcu Miliji Kolašincu, žena je u ovom poglavlju i subjekat, heroína odluke i akcije na javnoj sceni.

Barokne krugove ove antologije zatvara deveto poglavlje „Veze”. Ono je „kruna i poenta ukupnog napora”, jer se u njemu susreću sve koordinate baroknih metamorfoza. Kao što se početno poglavlje odriče istorijske preciznosti i upušta u tokove ideja, tako i ovo poslednje potvrđuje stalnu baroknu promenljivost, konfliktnost i, istovremeno, konektivnost. Zaključeno je jednim postmodernističkim hronotopom, tekstom samog antologičara, *Maxim & Macbeth*, u kojem se svojim dramskim i polemičkim strukturama, idejama zločina, krivice i nevinosti, stapaju dva velika dela nastala na polovima, hronološkim i prostornim, barokne kulture – *Ženidba Maksima Crnojevića* i *Magbet*.

Ovako zacrtani krugovi iskazuju idejno i formalno bogatstvo književnosti i ukupne kulture baroka u Crnoj Gori. Antologičar se s pravom nada da će bar jedan od ciljeva ove antologije – da se uvrežena predrasuda kako se u ovo doba ništa značajno na pismenom planu u Crnoj Gori nije činilo – biti raščinjena. Međutim, dometi ove antologije mnogo su viši. Ona približava savremenom čitaocu polifoniju barokne književnosti otvarajući mu je na stručan, ali i neuobičajeno prijemčiv način. Moderni čitalac u njoj saznaje šta je značilo čitati, pisati, stvarati u tom dugom i gustom periodu, između mora i planina, gradova i manastira, svetog i profanog. Saznaje mnogo o načinu življenja, mišljenja, ponašanja, predstavljanja baroknih ljudi, muškaraca i žena, svetitelja i grešnika, katolika i pravoslavaca.

Kada se 3000 stranica sastavi mimo tvrdih a udobnih metodoloških i historiografskih okvira, oštroomno, prosveteno i posvećeno, neumitna su i kritička zapažanja. Neka će se odnositi na metod, prisustvo/odsustvo autora, tekstova i tema, analize i zaključke... Ženske studije jednom će dodati ponešto poglavlju „Žena” i „spustiti” androcentričnu perspektivu baroknih pisaca. Pisana reč muslimana Crne Gore takođe pripada ovom vremenu: razbacana po bibliotekama širom Evrope, ona čeka svoje istraživače i antologičare. Međutim, nakon godina prikupljanja i udublivanja u svaku reč, Čelebić je u jednom trenutku morao stati. On je sakupio, proučio, analizirao i proživio stotine tekstova iz tri stoleća crnogorske pismenosti i stvorio antologiju koju niko ko bude mislio i pisao o Crnoj Gori od 16. do 19. veka neće moći zaobići. Naučnici će u njoj pronalaziti izvore, tumačenja, metodološke postavke, puteve daljeg kretanja. Čitaoci uživanje kako u pojedinačnim tekstovima, tako i u autorskom višeglasju, strastvenosti baroknih pisaca i onoj koju je u knjigu uneo antologičar.